

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

УДК 347.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.2.4>

КРУШЕЛЬНИЦЬКА Г.Л., БАСАЙ О.В.

**ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ПРИРОДА «СВІЖИХ» НЕІМПЛАНТОВАНИХ ЕМБРІОНІВ
ЛЮДИНИ IN VITRO**

**CIVIL LEGAL NATURE OF “FRESH” NON-IMPLANTED
IN VITRO HUMAN EMBRYOS**

Актуальність статті полягає в тому, що із моменту появи можливості лікування безпліддя шляхом застосування допоміжних репродуктивних технологій, зокрема штучного запліднення, перед законодавцем, науковцями та практикуючими юристами постало питання визначення правового статусу ембріонів, отриманих у результаті програм запліднення *in vitro*. Не зважаючи на тривалий час застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, ні на рівні національного законодавства, ні на рівні судової практики, ні на доктринальному рівні так і не було вироблено єдиного підходу до правового режиму ембріонів *in vitro*. Наукова стаття присвячена дослідженню правової природи «свіжих» неімплантованих ембріонів людини *in vitro*, не переданих для кріоконсервації. Наголошується на необхідності розмежування правової природи «свіжих» неімплантованих та кріоконсервованих ембріонів. Вказується, що на «свіжі» неімплантовані ембріони не поширюється поняття та правовий режим біоматеріалу. Зазначається, що створення, використання та розпорядження «свіжими» неімплантованими ембріонами відбувається за цивільно-правовими угодами між суб'єктами правовідносин у сфері штучної репродукції, що дає підстави розглядати «свіжі» ембріони *in vitro* як об'єкти цивільних прав та поширювати на них режим речі, обмеженої в обороті. Однак з огляду на те, що «свіжі» неімплантовані ембріони *in vitro* є носіями геному людини, біологічно активні та перебувають у стані безперервного поділу, їх доцільно відносити до числа об'єктів *sui generis*. У статті аналізується обсяг і характер правочинів, які можливо вчиняти щодо «свіжих» ембріонів *in vitro*, зокрема йдеться про імплантацію в організм пацієнтки чи сурогатної матері, проведення преімплантаційної медико-генетичної діагностики та кріоконсервацію. Наголошується на неможливості донації «свіжих» неімплантованих ембріонів *in vitro* та забороні їх утилізації, однак допускається знищення вказаних об'єктів внаслідок загибелі з об'єктивних причин. Зазначається, що розпоряджатися «свіжими» ембріонами *in vitro*, створеними у процесі проходження процедури екстракорпорального запліднення, має право пацієнт (пацієнти), для лікування безпліддя яких було створено відповідні ембріони, при тому що заклади охорони здоров'я, які здійснюють лікування безпліддя шляхом застосування допоміжних репродуктивних технологій, таких повноважень не має.

Ключові слова: *допоміжні репродуктивні технології, ембріони in vitro, біоматеріали, преімплантаційна медико-генетична діагностика, об'єкти цивільних прав.*

© КРУШЕЛЬНИЦЬКА Г.Л. – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін (Національна академія внутрішніх справ)

© БАСАЙ О.В. – професор кафедри цивільно-правових дисциплін (Національна академія внутрішніх справ)

The relevance of the article is that since the possibility of infertility treatment through the use of assisted reproductive technologies, including artificial insemination, the legislator, scientists and legal practitioners have faced the question of determining the legal status of embryos resulting from in vitro fertilization programs. Despite the long use of assisted reproductive technologies in Ukraine, no uniform approach to the legal regime of embryos has been developed at the level of national legislation, jurisprudence or doctrinal level. The scientific article is devoted to the study of the legal nature of "fresh" non-implanted human embryos in vitro, not transferred for cryopreservation. The necessity of distinguishing between the legal nature of "fresh" non-implanted and cryopreserved embryos is noted. It is indicated that the concept and legal regime of biomaterial does not apply to fresh non-implanted embryos. It is noted that the creation, use and disposal of fresh non-implanted embryos occurs in accordance with civil law agreements between the subjects of legal relations in the field of artificial reproduction, which gives reason to consider fresh in vitro embryos as objects of civil rights and apply to them the regime of things limited in civil circulation. However, given that "fresh" non-implanted embryos in vitro are carriers of the human genome, are biologically active and are in a state of continuous division, it is reasonable to classify them as sui generis objects. The article analyzes the volume and nature of transactions that can be made in relation to "fresh" embryos in vitro, in particular, we are talking about implantation into the body of a patient or a surrogate mother, preimplantation medical genetic diagnosis and cryopreservation. The impossibility of donating "fresh" non-implanted embryos in vitro and the prohibition of their disposal are noted, however, the destruction of these objects due to death for objective reasons is allowed. It is noted that the patient (patients) for the treatment of infertility of which the corresponding embryos were created have the right to dispose of "fresh" in vitro embryos created during the in vitro fertilization procedure, despite the fact that health care institutions that treat infertility through the use of assisted reproductive technologies do not have such powers.

Key words: *assisted reproductive technologies, embryos in vitro, biomaterials, preimplantation medical genetic diagnosis, objects of civil rights.*

Постановка проблеми. Із моменту появи можливості лікування безпліддя шляхом застосування допоміжних репродуктивних технологій (далі за текстом – ДРТ), зокрема штучного запліднення, перед законодавцем, науковцями та практикуючими юристами постало питання визначення правового статусу ембріонів, отриманих у результаті програм запліднення in vitro. Не зважаючи на тривалий час застосування ДРТ в Україні, ні на рівні національного законодавства, ні на рівні судової практики, ні на доктринальному рівні так і не було вироблено єдиного підходу до правового режиму ембріонів in vitro. Актуальність теми статті обумовлюється також тим, що існуючі наукові доробки з обраної тематики не досліджують відмінностей у правовому режимі «свіжих» та криоконсервованих ембріонів in vitro, при тому що стан (свіжий чи заморожений) та місце перебування (у культуральному середовищі чи морозильній камері біобанку) безпосередньо впливає на обсяг правомочностей потенційних батьків або медичного закладу щодо відповідного ембріона in vitro.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження правової природи ембріонів in vitro набуває все більшої популярності серед вчених-правників з огляду на інтенсивний розвиток біомедицинських технологій у сфері штучної репродукції та доступність застосування ДРТ широкому колу осіб. Серед науковців, які досліджували цю тему слід зазначити С. Б. Булецу, Н. М. Квіт, О.О. Пунду, А. П. Головащук, Ю. В. Коренгу, В. І. Чечерського, К. О. Льющенкоу та інших. Значно більше уваги правовій природі ембріонів приділяється зарубіжними вченими, зокрема вказані питання досліджували J. A. Robertson, S. Ahmed, J. R. Hoffman, Peter Saunders, M. Quigley, M., M. McBrien, K. A. Moore, C. Westbrook та інші. Однак вказані дослідники не акцентують увагу на розмежуванні «свіжих» ембріонів людини in vitro та криоконсервованих, що актуалізує тематику обраного дослідження.

Метою статті є дослідження цивільно-правової природи «свіжих» неімплантованих та не криоконсервованих ембріонів людини in vitro, зокрема їхнє визначення, правовий режим, а також обсяг прав суб'єктів відносин у сфері репродукції щодо «свіжих» ембріонів in vitro.

Виклад основного матеріалу. Обговорюючи цивільно-правову природу ембріонів *in vitro*, доцільно звернути увагу на три основні підходи, що склалися у зарубіжній та вітчизняній доктрині. Зокрема ембріони *in vitro* розглядаються як суб'єкт права, об'єкт права та як особливе правове явище, *sui generis* [1].

У свою чергу Трубіна В.О. вказує, що в межах підходу до ембріона *in vitro* як об'єкта права склалося кілька позицій, згідно яких ембріон *in vitro* може розглядатися як об'єкт *sui generis*, як частина організму матері, прирівняна до органів і тканин людини або ж як індивідуально визначена річ [2, с. 170].

При цьому, вчені зазвичай не розмежують ембріони *in vitro* на так звані «свіжі», кріоконсервовані та імплантовані, а це у свою чергу призводить до застосування однакового правового режиму до усіх категорій ембріонів *in vitro*, що видається невірним і потребує додаткової уваги науковців.

Важливість встановлення цивільно-правового режиму полягає в тому, що він дозволяє визначити можливість чи неможливість здійснення певних дій (правочинів), які призводять до виникнення певного юридичного (цивільно-правового) результату. Йдеться саме про поведінку учасників правовідносин щодо матеріальних та нематеріальних благ [3, с. 295].

Зважаючи на специфіку ембріонів *in vitro* їхній правовий режим можна визначити залежно від притаманних їм якостей. При цьому обумовлює правовий режим ембріонів *in vitro* об'єкта правовідносин їхня подальша доля, яка визначається відповідно до стану ембріона *in vitro*, залежно від його біологічної активності, місця перебування (у культуральному середовищі чи кріосховищі біобанку), а також мети створення.

Характеризуючи «свіжий» ембріон *in vitro* доцільно звернутися до одного з найбільш вдалих регулятивних актів у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій на території Східної Європи – Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, затвердженого Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 09.09.2013 року № 787 (далі за текстом – Порядок застосування ДРТ в Україні). Аналізуючи положення вказаного нормативно-правового акту, можна дійти висновку, що після запліднення яйцеклітини *in vitro*, зиготи або переносять до свіжого культурального середовища (поживної речовини), де відбувається початковий розвиток ембріонів (п. 3.7), або одразу переносять до порожнини матки пацієнтки (п. 3.8) чи сурогатної матері (п. 6.6), тобто імплантують, або ж кріоконсервують (п. 3.7). При цьому ембріотрансфер можливий закінчуючи стадією бластоцисти, яка формується у людини на 5-6-й день після запліднення (п. 3.8). Варто відзначити, що після екстракорпорального запліднення розвиваються до стадії бластоцисти *in vitro*, тільки близько половини нормально запліднених людських ембріонів [4], інші відповідно не розвиваються та гинуть.

Крім того, як вказує В.О. Трубіна, максимальна стадія розвитку ембріона поза організмом жінки, яка допускається міжнародними стандартами і законодавством більшості держав – це 14 днів з моменту запліднення, якщо законодавством дозволено його використання для наукових і медичних цілей, після чого ембріон *in vitro* підлягає знищенню [2, с. 171].

Таким чином, «свіжий» ембріон *in vitro* можна визначити як живий, біологічно активний ембріон людини, створений у спеціальному лабораторному посуді або у контрольованому середовищі поза живим організмом, що перебуває на стадії розвитку від моменту запліднення яйцеклітини до чотирнадцятого дня після запліднення та продовжує перебувати у стані поділу.

Обсяг і характер дій, які допускається вчиняти щодо «свіжих» ембріонів *in vitro* згідно законодавства України, дозволяє зробити висновок про поширення на них правового режиму речі, обмеженої в обороті. Так, «свіжий» ембріон *in vitro* (у кількості від одного до трьох) переноситься до порожнини матки пацієнтки програми екстракорпорального запліднення, або сурогатної матері. У цьому контексті Ю. В. Коренга вказує на відповідність «свіжого» ембріона *in vitro* критерію відчужуваності шляхом переходу від однієї особи до іншої у лабораторних умовах, при імплантації ембріона жінці, до якої застосовані ДРТ, або ж сурогатній матері [5, с. 101]. Проте видається, що про відчуження «свіжого» ембріона *in vitro* можна говорити виключно з точки зору передачі його для імплантації сурогатній матері.

При цьому варто звернути увагу на те, що «свіжі» ембріони *in vitro*, на відміну від кріоконсервованих, не можуть відчужуватися шляхом донації безплідній пацієнтці/подружній парі-реципієнту, а також жінкам-реципієнтам, які не перебувають у шлюбі, оскільки згідно Порядку застосування ДРТ донорами ембріонів можуть бути пацієнти програми запліднення *in vitro*, у яких після народження дитини залишаються у кріобанку невикористані кріоконсервовані ембріони.

Крім імплантації, щодо «свіжих» ембріонів *in vitro* передбачено можливість проведення преімплантаційного генетичного тестування. У Порядку застосування ДРТ в Україні визначається, що преімплантаційна медико-генетична діагностика (далі – ПГД) моногенних і хромосомних дефектів в ембріонах здійснюється на етапі до ембріотрансферу, а також допускається визначення статі ембріона для запобігання спадковим захворюванням, пов'язаним зі статтю (п. 10.1). ПГД проводиться за власним волевиявленням пацієнтки/пацієнтів та за наявності заяви на преімплантаційне генетичне дослідження (п. 10.3).

Проведення ПГД можливо тільки в циклах екстракорпорального запліднення, оскільки ембріони знаходяться поза організмом матері і доступні для дослідження. Проте при застосуванні ПГД існує ймовірність зупинки дроблення ембріона після біопсії, феномен мозаїцизму, зниження ймовірності вагітності після ПГД внаслідок впливу біопсії на ембріон. [6, с. 41]. Також виконання біопсії ембріона на стадії бластоцисти відбувається з обов'язковою вітрифікацією тестованих ембріонів з подальшим перенесенням їх у кріопротоколи [6, с. 43], отже у разі проведення ПГД «свіжий» ембріон у подальшому кріоконсервується за замовчуванням. Ембріони з ідентифікованими генетичними захворюваннями не імплантуються в матку, тому не отримують можливості розвиватися далі [1], хоча законодавство прямо не передбачає можливості утилізації «свіжих» ембріонів з ідентифікованими генетичними захворюваннями, але й подальша кріоконсервація є об'єктивно необґрунтованою.

Однак, варто відзначити, що аналіз міжнародно-правових норм дозволяє дійти висновку, що до ПГД не застосовуються положення додаткових протоколів до Конвенції про права людини та біомедицину щодо трансплантації органів та тканин людського походження, щодо біомедичних досліджень, а також щодо генетичного тестування з медичною метою. Такий підхід свідчить про те, що людський ембріон розглядається як відмінний від тканин людського походження. Не забороняючи проведення досліджень на ембріонах *in vitro*, Конвенція про права людини та біомедицину зобов'язує національного законодавця передбачати належний захист цього ембріона і забороняє створення ембріонів людини в дослідницьких цілях [7, с. 97]. Натомість правове значення для процедури ПГД мають лише норми Додаткового протоколу до Конвенції про захист прав людини та гідності людської істоти у зв'язку з використанням досягнень біології та медицини щодо заборони клонування людських істот (ETS № 168) у частині заборони на будь-яке генетичне втручання з метою створення людської істоти, генетично ідентичної іншій людській істоті, живій або померлій.

Подібний підхід свідчить про те, що на міжнародно-правовому рівні «свіжі» ембріони *in vitro* не ототожнюються із будь-якими іншими біоматеріалами людини, оскільки є носіями геному людини. Такому підходу кореспондують і положення Порядку застосування ДРТ, згідно яких ембріони визначаються як біологічний матеріал пацієнта (пацієнтів) тільки в контексті зберігання їх у замороженому стані.

Крім імплантації та проведення ПГД з подальшою кріоконсервацією, вітчизняне законодавство, що регулює ДРТ, передбачає можливість кріоконсервації невикористаних у циклі ДРТ свіжих ембріонів.

При цьому, аналіз нормативно-правових актів у сфері штучної репродукції вказує на те, що визначати подальшу долю «свіжих» ембріонів *in vitro* мають право виключно пацієнтка (пацієнти) програми запліднення *in vitro*, на відміну від кріоконсервованих ембріонів, розпорядитися якими у випадках анонімною донації мають право також заклади охорони здоров'я, які здійснюють лікування безпліддя шляхом застосування ДРТ [8, с. 66].

Слід зазначити, що в Україні на нормативному рівні прямо не передбачено дозволу на цілеспрямовану утилізацію невикористаних «свіжих» ембріонів, натомість із комплексного аналізу українського законодавства випливає, що в подальшому можуть бути знищені тільки кріоконсервовані ембріони *in vitro*, якщо пацієнти в односторонньому порядку припинять відносини з їх зберігання.

Із викладеного вище можна зробити висновок, що розпоряджатися «свіжими» ембріонами *in vitro*, створеними у процесі проходження процедури запліднення *in vitro*, має право пацієнт (пацієнти), для лікування безпліддя яких було створено відповідні ембріони. Обсяг прав пацієнта (пацієнтів) відносно своїх «свіжих» ембріонів *in vitro* однозначно вказує, що у процесі процедури екстракорпорального запліднення допускається їх знищення у результаті природного відбору, ризиків біопсії для ПГД, припинення використання чи відмови від кріоконсервації або зберігання тощо. Тобто, звертаючись до закладу охорони здоров'я, що здійснює лікування безпліддя, із заявою на проведення ПГД «свіжих» ембріонів *in vitro*, пацієнтка (пацієнти) допускають також їх загибель.

Отже «свіжі» ембріони *in vitro*, будучи зачатком живого організму людини у стані розвитку, все одно не захищаються державою як життя людини, що народилася, або як життя плоду, що перебуває в утробі жінки. Штучний спосіб їх створення, можливість утворення повністю із донорських гамет, перебування поза організмом жінки, нежиттєздатність без імплантації зумовлюють відношення до «свіжих» ембріонів *in vitro* як до об'єктів права власності пацієнтів програми запліднення *in vitro*. Оскільки свіжі, не заморожені ембріони *in vitro* все ж є живим організмом, важко віднести їх до речей матеріального світу, проте морально-етичний аспект цілком може бути врахований шляхом визначення для них особливого правового режиму, як це зроблено, наприклад, з тваринами, віднесення яких до числа речей не здається неприйнятним [9, с. 132]. Погоджуючись із позицією, що ранній ембріон є генетично унікальним, живим і людським організмом, з потенціалом стати індивідуальністю, варто відзначити, що ці особливості і потенціал ще не роблять пренатальну живу людську істоту суб'єктом прав або обов'язків. Сама по собі генетична унікальність нічого не доводить, якщо ембріон як сукупність клітин позбавлений інших характеристик [10]. Водночас унікальність такого об'єкта можна підкреслити, наприклад, шляхом віднесення його до числа об'єктів *suī generis*, включивши до складу іншого майна [9, с. 132]. Так само Чечерський В.І. вважає, що ембріон *in vitro* повинен розглядатися як об'єкт з особливим правовим режимом захисту, оскільки він несе в собі зерно потенційного людського життя. Зазначена особливість, на його думку, проявляється у порядку та меті його створення (за допомогою методу штучного запліднення та виключно для продовження власного роду), у досить обмеженому праві розпорядження ним (передусім імплантації жінці, а залишків – тільки у спосіб та з метою передбаченою законом), особливостях передачі іншим особам (заборонено використання для отримання комерційної вигоди, створення з метою промислового використання тощо) [9, с. 429]. Водночас безсумнівним є те, що «свіжий» ембріон *in vitro* є об'єктом зобов'язальних правовідносин, оскільки визначення його подальшої долі здебільшого здійснюється за цивільно-правовими договорами.

Доцільно також відзначити, що «свіжі» ембріони *in vitro* ніколи не були предметом судового спору, очевидно через обмеженість часу їх існування (не більше чотирнадцяти днів з моменту їх створення). Тому погляд судових органів на правову природу саме свіжих ембріонів *in vitro* невідомий, чого не можна сказати про криоконсервовані ембріони *in vitro*.

Висновки. На підставі вище викладеного можна дійти висновку, що з цивільно-правової точки зору «свіжі» ембріони *in vitro* мають ознаки об'єкта цивільних прав, оскільки їх створення, використання та визначення їхньої подальшої долі відбувається за цивільно-правовими угодами. Крім того, варто розмежовувати правовий режим «свіжих» неімплантованих ембріонів *in vitro* як живих, біологічно активних ембріонів людини на початковій стадії розвитку, що створюється та зберігається у спеціальному лабораторному посуді або у контрольному середовищі та продовжує розвиватися поза живим організмом від правового режиму криоконсервованих ембріонів, які не є біологічно активними і не перебувають у стані розвитку, у зв'язку із чим визначаються законодавцем як біоматеріал. Зокрема, «свіжі» ембріони *in vitro* можна імплантувати жінці (пацієнці або сурогатній матері), піддати преімплантаційній медико-генетичній діагностиці або криоконсервувати, припинивши розвиток ембріона на визначений договором термін. При цьому відчувувати шляхом донації «свіжі» ембріони *in vitro* не допускається. Такий звужений обсяг правомочностей пов'язаний із короткостроковістю існування «свіжих» ембріонів *in vitro* та неможливістю зберігання поза організмом жінки не у замороженому стані. Крім того, щодо «свіжих» неімплантованих ембріонів звужено коло осіб, які мають право розпоряджатися ними. Вказані особливості свідчать про специфічність цивільно-правової природи «свіжих» ембріонів *in vitro*, дозволяючи розглядати їх не як біоматеріал, а як живий біоорганізм на певній стадії розвитку.

Список використаних джерел:

1. Шабанова А.С. Правовой режим эмбриона человека *in vitro*: общие документы по правам человека и национальное право. *Journal of Legal and Economic Studies*. 2019. № 3.
2. Трубина В.А. Эмбрион человека: правовой режим и новые достижения биотехнологий. *Евразийский юридический журнал*. №9 (148). 2020. С. 169-174.
3. Гражданское право: учеб.: в 3 т. под ред. Е.А. Суханова. 2000. Т. 1. 611 с.
4. Ottolini CS, Kitchen J, Xanthopoulou L, Gordon T, Summers MC, Handyside AH. *Tripolar mitosis and partitioning of the genome arrests human preimplantation development in vitro*. *Sci Rep*. 2017 Aug 29; 7(1): 9744.

5. Коренга Ю. Визначення правового статусу ембріона. Історико-правовий часопис. 2016. № 2(8). С. 99–102.
6. Луцький А.С. Оптимізація проведення протоколу екстракорморального запліднення при використанні преімплантаційної генетичної діагностики. *Young Scientist*. № 1 (53). January, 2018. С. 41-44.
7. Hsin-Fu Chen, Shee-Uan Chen, Gwo-Chin Ma, Sung-Tsang Hsieh, Horng-Der Tsai, Yu-Shih Yang, Ming Chen. Preimplantation genetic diagnosis and screening: Current status and future challenges. *Journal of the Formosan Medical Association*. 2018. Vol. 117. Iss. 2. P. 97.
8. Krushelnyska H.L. Holders of the proprietary right to human embryos in vitro under the law of Ukraine. *Австрійський журнал гуманітарних і суспільних наук*. 2021. №1-2. С. 62-67.
9. Дружинина Ю. Ф. Правовой режим эмбриона in vitro. *Журнал российского права*. 2017. № 12. С. 129-140.
10. Peter Saunders, The Moral Status of the Embryo, URL: <http://humanjourney.org.uk/articles/the-moral-status-of-the-embryo/>.
11. Чечерський В.І. Право на репродукцію (відтворення) у системі основоположних прав людини: конституційно-правове дослідження : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.03. Ужгород: Ужгородський національний університет. 2020. 509 с.

УДК 347.65/.68

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.2.5>

КРУШЕЛЬНИЦЬКА Г.Л.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ СПАДКУВАННЯ БІОМАТЕРІАЛУ ЛЮДИНИ

PROBLEMATIC ISSUES OF INHERITANCE OF HUMAN BIOMATERIAL

Стаття присвячена дослідженню проблематики переходу прав на біологічний матеріал людини, у тому числі репродуктивний, у порядку спадкування. Визначається, що біоматеріали можуть включатися до складу спадщини, якщо вони відокремлені від тіла за життя спадкодавця та зберігаються у належному стані в біобанку або відповідному закладі охорони здоров'я, що здійснює лікування із застосуванням методів допоміжних репродуктивних технологій з метою їх подальшого використання у персоналізованій медицині. Розглядаються можливі механізми переходу прав на біоматеріал після смерті їх власника. Визначається, що договір про надання медичних послуг із вилучення із організму та зберігання біоматеріалу, може містити положення щодо його подальшої юридичної долі у разі смерті особи, від якої цей біоматеріал походить, що у свою чергу буде достатнім підтвердженням волевиявлення померлого. Аналізується питання переходу прав на біоматеріал людини, утому числі на статеві клітини, в порядку універсального правонаступництва шляхом спадкування за заповітом з метою реалізації репродуктивних прав померлого. Водночас відкидається можливість спадкування біоматеріалу спадкодавця за законом. Пропонується передбачити у законодавстві порядок сингулярного правонаступництва шляхом встановлення права членів сім'ї спадкодавця на біоматеріали померлого, а в разі їх відмови від прав на такі біоматеріали, право власності на них має переходити до біобанку або закладу охорони здоров'я, де зберігається біоматеріал. Наголошується, що обсяг прав на біоматеріали включає не лише можливість використати їх, але й відчужити з донорською метою, припинити зберігання, або передати для наукових цілей. Розглядається питання посмертного

© КРУШЕЛЬНИЦЬКА Г.Л. – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін (Національна академія внутрішніх справ)